

Pripoved, romanopisje, preteklost in zgodovina. Uvod v tematski sklop

Vanesa Mataj

V Bahtinovi teoriji romana literarno vrsto roman še posebej opredeljuje nanašanje na vsakokratno (nedovršeno) sodobnost oziroma na njena raznolika dojetanja resničnosti. Zato je prav literarna vrsta roman torej še posebej dovzetna za vsebinske in strukturne spremembe znotraj svojih žanrskih različic in nenehno prenavljajočih se spojev med njimi. Te spremembe seveda vključujejo tudi tiste »identitete« sodobnosti, ki jih vzpostavljajo razmerja sodobnosti do preteklosti: vključujejo torej spremembe v dojetanju preteklosti in s tem povezane nove, drugačne in različne koncepte zgodovine. Roman jih predstavlja oziroma (so)ustvarja v medbesedilnem razmerju do neliterarnih diskurzov, ki krožijo v njegovih aktualnih kulturnih prostorih.

Sodobno mišljenje preteklosti opredeljuje pretežno poststrukturalistična paradigma. Del postmodernega mišljenja in romana je (posebej v zahodnih literarnih kulturah) izrazil radikalen dvom o možnosti dostopa do pretekle resničnosti in njegovih selekcijskih in stilizacijskih povzemanj v obliko totalizirajoče zgodovine. Zdi se, da so k temu močno prispevale mednarodne zgodovinske okoliščine v obdobju po 2. svetovni vojni in nato po padcu berlinskega zidu, ki so na različne načine izpostavile prav problem preteklosti in zgodovinopisja v različnih kulturnih skupnostih. Mednarodni procesi politične emancipacije ali vsaj okrepljenih identitetnih konstrukcij različnih nacionalnih in etničnih skupnosti ob izteku modernosti so poudarjali pomen zgodovinskih preteklosti teh skupnosti, kar je bolj ali manj intenzivno soustvarjal tudi žanr romana (na primer zgodovinskega romana ali romana, ki se v prevladi drugih žanrov nanaša na preteklost neke skupnosti). To zanimanje romana za predstavljanje preteklosti se zdi posebej razvidno na primer v okviru evropskih literarnih kultur (slovenske, hrvaške, bosanske ... , češke, slovaške ... estonske, latvijske ... katalonske, baskovske itn.), ki se opredeljujejo kot nacionalne literarne kulture, a tudi v postkolonialnih literarnih kulturah (v prostorih Afrike, Bližnjega vzhoda, Indije, Latinske Amerike, deloma Kanade in ZDA, deloma v prostorih, ki jih manj ali bolj opredeljuje postsovjetska situacija itn.). Ob pomnoženih ideoloških interpretacijah preteklosti sta roman in znanstveno zgodovinopisje v medsebojnih nanašanjih soustvarjala nove koncepte zgodovine oziroma metode za predstavljanje preteklosti. Za tiste podžanre sodobnega

romana, ki se nanašajo na preteklost, se zdijo ključne zlasti tiste sodobne zgodovinopisne usmeritve, ki izpostavljajo na primer »male zgodbe« posameznikov, osebno (pričevanjsko) doživljanje preteklosti, preteklost vsakdanjega življenja ter zamolčane, v »veliko-pripovednih« političnih zgodovinah potlačene zgodovine posameznih skupnosti. Izpostavljene so torej zlasti usmeritve, kot so ustna zgodovina, mikrozgodovina, zgodovina vsakdana, postkolonialno zgodovinopisje, skupna/deljena zgodovina itn. Med temi usmeritvami sodobnega znanstvenega zgodovinopisja ter sodobnim romanom se vzpostavljajo dialoška, medbesedilna razmerja, v katerih se preteklost pomnožuje v različne koncepte zgodovine in pojavlja kot polivokalnost ali celo kot polifonija svojih interpretacij.

Katere so, natančneje, te spremembe v sodobnem romanu, ki tematizira preteklost in različne koncepte zgodovine v različnih podžanrih? Na ozadju vzdrževanja ter obnavljanja tradicionalnega in modernističnega zgodovinskega romana, včasih, natančneje, tudi »časovnega romana« (*Zeitroman*) se te spremembe razkrivajo v sodobnih literarnih strategijah ali načinih (*modes*), kot je na primer historiografska metafikcija v pogosti kombinaciji s samonanašalno medbesedilnostjo v postmodernističnem zgodovinskem romanu, ter v prenavljanju ali celo ustvarjanju novih žanrov in podžanrov v domeni zgodovinskega in na preteklost nanašajočega se romana: sodobna pozornost romanopiscev in romanopisk se tako usmerja k zgodovinopisni funkciji pričevanja, naj gre za pričevanjski roman ali za različico, ki se kot očitna fikcija »samo« nanaša na pričevanjsko literaturo. Pričevanja ali zgodbe, ki jih je odstrla ustna zgodovina (*oral history*), se vključujejo v prenovljene možnosti biografskega in avtobiografskega romana ali, širše, romana, ki gradi na avtobiografskem diskurzu, pri čemer novi žanr, heterobiografija, odkrito udejanja nemožnost objektivne rekonstrukcije preteklosti, drug novejši žanr, dokumentarni roman, pa s svojo zasnovno sugerira negotovost meje med dokumentarnostjo in fikcijo. V sodobnih romanih, ki se nanašajo na pričevanje, prav tako tudi ni redka navezava na aktualno teorijo travme ali na vprašanje o konstrukciji identitete, bodisi individualne bodisi družbeno- in kulturno manjšinske. Sodobna lyotardovska zavest o odsotnosti totalizirajoče resnice in s tem o koncu »velikih pripovedi« se je odprla tudi v pomnožitev ‚resnic‘ o zgodovini in upoštevanje najrazličnejših izkustev preteklosti v domenah posameznega družbenega razreda, družbenega spola, etnične ali nacionalne ali religiozne skupnosti itn., a ne samo v izoliranih enotah teh domen, marveč tudi v polju njihovih kulturno-prostorsko (kontekstno) specifičnih sovpadanj. Na podoben način afirmacije različnosti, po principu skupne/deljene zgodovine (*shared/entangled history*), sodobni roman večkrat poudarjeno sopostavlja, sooča in prevprašuje sodobne identitete teh skupin z ozirom na njihove (neposredne ali preko *halbwachsonske* zami-

slji kolektivnega spomina »podedovane«) izkušnje in konstrukte preteklosti. Prevpraševanje pri tem nemalokrat vključuje kritiko političnih ideologij, nacionalnih, religiozних, družbenospolnih in drugih stereotipov in s tem soustvarja večglasje in večperspektivnost preteklosti kot zgodovin(e), imaginirane z vidika različnih kulturnih skupnosti, z vidika ene kulturne (npr. nacionalno samoopredeljene) skupnosti ali pa celo z vidika enega samega romana oz. njegove reprezentacije preteklosti. Z vsem naštetim sodobno romanopisje, ki se nanaša na preteklost, prav v Bahtinovem smislu »uprizarja« polifonijo »jezikov« sodobnosti (o preteklosti).

Oblikovanje preteklosti v nacionalno zgodovino je postalo posebej pomenljivo za etnične skupnosti, ki so se prepoznale kot narodi in si v svojem večnacionalno-državnem okviru prizadevale za politično emancipacijo. Ta proces je, z vidika nacionalne skupnosti, lahko v teku 20. st. ovirala univerzalistična politična ideologija: **Benedikts Kalnačs** predstavlja sodobno latvijsko zgodovinsko pripovedno prozo s postkolonialnega vidika sprememb v latvijski imaginaciji preteklosti, kot jih motivira postkomunistična situacija po razpadu nekdanje Sovjetske zveze. **Marcello Potocco** prepoznava strategije kanadskega zgodovinskega romana v dveh starejših besedilih kanadske književnosti in ponovni uporabi teh strategij za relativizacijo njunega potrjevanja naroda oz. njegove skupne zgodovine. **Andrej Leben** ustvarja žanrsko-tipološko sistematizacijo množice koroških vojnih pripovedi (o 1. in 2. svetovni vojni), pisanih v slovenskem ali v nemškem jeziku. Utemeljuje jo s součinkovanjem različnih znotrajbesedilnih strukturnih ter med- in zunajbesedilnih vidikov, v avtorskih, jezikovnih in prostorskih kontekstih, v katerih nastajajo in na katere součinkujejo. Interakcije med nacionalno-samoopredeljenim kulturnim prostorom in romanom, ki nastaja v njem, z obravnavo ali angažirano kritičnih problematiziranj politično poenotene podobe zgodovine ali distanciranja do aktualnih družbenih problemov v srbskih postmodernističnih romanih zaključuje članek **Tanje Tomazin**.

Na politično-ideološko oblikovanje preteklosti v zgodovino in na literarno razveljavljanje tako poenotene zgodovine, vključno z vidika marginaliziranega ženskega glasu, ter na etične razsežnosti fiksijske reprezentacije zgodovine in na pomen pričevanja se usmerja naslednji sklop člankov. **Tone Smolej** z arhivskimi dokumenti, časopisnimi viri in dnevniškimi zapisom ameriškega opazovalca dogodkov razkriva zgodovinsko resnična ozadja Kavčičevega romana *Zapisnik* in njegovo politično problematizirano uvedbo večglasja v tedanjo slovensko podobo partizanstva, to pa dopolnjuje z obravnavo večglasja v Jančarjevem romanu na NOB temo. **Alenka Koron** v obravnavi Littelovega romana *Sojenice* in polemičnih odzivov nanj raziskuje problematizacijo razmerja med fikcijo in zgodovino

in potencialno etično vprašljivost literature v primeru zgodovinskega romana o holokavstu, pripovedovanem z vidika zločinca. Etično razsežnost literature obravnava tudi **Nina Sivec**, in sicer ob primerjavi učinka prekršitve avtobiografske pogodbe (primer Wilkomirski) in fikcijske uporabe dejanskega pričevanja v romanu H. Müller *Zaziban dih*. **Seta Knop** obravnava razmerja med fikcijo in zgodovino ob romanih D. Kiša, J. Trifonova in L. Kralja, ki predstavljajo porevolucijsko Rusijo na podlagi biografij, podedovanih spominov in dokumentov, pri čemer pa se poudarjeno nanaša na avtorske poetike oz. v obravnavo besedil vnaša glasove samih avtorjev. Vračanje ženskega glasu v predstavljanje zgodovine in obenem izgradnjo ženske identitete v zgodovinsko prelomnih dogodkih raziskujeta **Katja Mihurko Poniž** in **Megi Rožič** s primerjalno tekstno analizo romanov M. Krese, N. Pirjevec in C. Wolf o 2. svetovni vojni, med- in povojnem delovanju režimov in pogledom pripovedovalk oz. protagonistk na lastne vloge v ustvarjanju zgodovine.

Zadnja dva članka pristopata k romanesknim reprezentacijam zgodovine z različnih vidikov: **Andraž Jež** obravnava politično dilemo, ki se razkriva ob natančnem branju poglavja »Kiklop« v Joyceovem romanu *Ulysses*, oz. Joyceovo dojetje problema irskega nacionalizma. **Madli Kütt** predstavlja spremembe, ki jih v razmerje med časom, spominjanjem in pisanjem z vidikov dinamike spominskih prostorov, vizualnosti izkušanja preteklosti in nehotenosti te izkušnje vpelje estonski prevod Proustovega *Znova najdenega časa*.

Z vsem naštetim sodobni roman učinkovito soustvarja sodobne, pomnožene koncepte zgodovine in se prenavlja z vsebinsko-strukturinimi inovacijami, ki zajemajo zgodbo (na primer že s samo izbiro – čigave? – zgodovinske zgodbe), s čimer se povezuje izbira ustreznega diskurza in medbesedilnih razmerij znotraj in okrog besedila. Prenove zajemajo pripovedovalca, literarne karakterje, načine, kako se predstavljajo (v čigavi perspektivi in/ali s čigavim glasom oziroma glasovi), koncepte resničnosti itn. Tovrstne vsebinsko-strukturne spremembe so razberljive v sodobnih zgodovinskih romanih in tudi v romanih drugih žanrskih dominant, ki se manj ali bolj očitno navezujejo na snov preteklosti. Pričujoči tematski sklop se ukvarja z analizami teh sprememb, ki so razvidne v konkretnih romanih ter sodobnih literarnih kulturah, s tem pa omogoča njihovo primerjalno soočanje podobnosti in razlik v tematizacijah zgodovine, preteklosti, kolektivnega spomina, identitet in odgovornosti literature.